

Radboud Docenten Academie
Docentontwikkelteam Nederlands

Zomer 2017

Activerende Didactiek Etymologie

Peter-Arno Coppen
Emmy Rongen
Katja Thevissen

DOT.Nederlands@gmail.com

Inleiding

Dit is een lessenserie over *etymologie*. In een aantal hoofdstukken, die bestaan uit bij elkaar horende werkvormen, worden enkele belangrijke principes uit de etymologie op een activerende manier door de leerlingen zelf verkend. Het gaat daarbij niet om een uitputtende behandeling van de wetenschappelijke achtergronden (daarvoor kan de leerling altijd verdere literatuur raadplegen), maar om een aantal principes die de leerlingen bewust kunnen maken van de systematische verschillen die er vaak bestaan tussen verschillende talen (zoals het Nederlandse woord *houden* met het Engelse woord *to hold*), en tussen jongere en oudere woorden. Op die manier kunnen leerlingen eerder verwantschappen tussen woorden in verschillende talen ontdekken, en zo taalbewuster worden.

De serie begint met een aantal eenvoudige werkvormen over het ontstaan van nieuwe woorden, en hoe woorden van betekenis kunnen veranderen. Daarna volgt de behandeling van een aantal belangrijke klankverschijnselen, steeds opgehangen aan een systematische (vereenvoudigde) beschrijving van medeklinkers en klinkers. Op die manier wordt het verschijnsel *klankverschuiving* gedidactiseerd, en ook *umlaut* en *ablaut*, en nog een paar andere kleinere verschijnselen (zoals *diftongering* en *metathese*). Ten slotte is er aandacht voor grammaticale taalontwikkeling. Ook hierbij gaat het er alleen om dat de leerlingen een gevoel krijgen voor taalverandering. Wie precies wil weten hoe het zit, zal de “echte” literatuur moeten raadplegen.

De werkvormen die in deze bundel staan kunnen in principe los van elkaar gebruikt worden (de didactisering van klinkers en medeklinkers is waarschijnlijk ook zinvol los van de etymologische context), maar de werkvormen horen per hoofdstuk wel logisch bij elkaar.

Het didactische uitgangspunt is dat leerlingen ervaringen aangereikt krijgen, waar ze zelf mee aan de slag kunnen. Hierdoor zouden ze inzicht moeten verwerven in het gedidactiseerde verschijnsel. U zult dit proces als docent moeten begeleiden, zonder zelf al te veel voor te zeggen. Bespreekt u in elk geval met uw leerlingen na afloop van elk thema wat ze geleerd hebben.

Deze didactisering is een eerste concept. We zijn ervan overtuigd dat het beter kan, maar we vinden het belangrijk om alles zo snel mogelijk te delen. We nodigen iedereen dan ook graag uit om deze bundel zelf aan te vullen. Als u ons uw aanvullingen opstuurt (dot.nederlands@gmail.com), kunnen wij die in een volgende bundeling opnemen.

Nijmegen, juni 2017
Peter-Arno Coppen
Emmy Rongen
Katja Thevissen

1. Didactisering van de neologismen

Opdracht 1.1: Aanwijzingen voor de docent

Leerlingen kunnen deze opdracht zelf uitvoeren. Het beste is dat zij onderling in discussie gaan over de oplossingen, en zelf polls organiseren.

Waarom doen we dit?

De bedoeling is dat de leerlingen hieruit een soort bewustzijn van de problematiek ervaren. In de praktijk wordt snel en gemakkelijk gesproken over 'nieuwe woorden,' maar wat is eigenlijk een nieuw woord? Wanneer noem je een woord nieuw.

Het ontstaan van nieuwe woorden is een sleutelbegrip in de etymologie. Voor een groot deel (en afgezien van grammaticale processen) is de etymologie het reconstrueren van processen van woordvorming door de eeuwen heen, en tussen talen.

Rol van de docent

Als docent zou u niet al te veel zelf antwoorden moeten verschaffen, maar de leerlingen aan het twijfelen houden. De bedoeling is niet dat de leerlingen zekerheden krijgen, maar dat ze de problematiek ervaren.

1. Didactisering van de neologismen

Opdracht 1.1 De woordenschat van het Nederlands

Hoe snel groeit het Nederlands? Hoeveel nieuwe woorden komen er per jaar bij, denk je? Houd hiervan een poll in je klas, en noteer het gemiddelde van jullie schattingen. We gaan nu onderzoeken hoeveel het er in het echt zijn.

De eerste vraag is: wanneer is iets een nieuw woord?

1. Een nieuw woord is een woord dat niet in het woordenboek staat.
2. Een nieuw woord is een woord dat je nog nooit gehoord of gelezen hebt.
3. Een nieuw woord is een woord dat een nieuwe betekenis heeft gekregen.
4. Een nieuw woord is een woord dat een nieuw verschijnsel beschrijft.
5. Een nieuw woord is een nieuwe vorm van een bestaand woord (bijvoorbeeld een verkleinwoord).

De volgende woorden zijn voorbeelden van bovenstaande soorten. Zoek de voorbeelden bij de soorten.

- a. Aboulie “ziekelyk gebrek aan wilskracht”
- b. Digibesitas “verslaving aan sociale media”
- c. Zebra “iemand die kleding van de Zeeman of de Wibra draagt”
- d. Cruiffiaans “typisch voor de voetballer Johan Crujff (vooral taal)”
- e. Krokodel, “kruising tussen een kroket en een frikandel”

Beantwoord nu de volgende vragen:

- Welke definitie vind je het beste voor een nieuw woord?
- Welke definitie is het beste geschikt om je eigen woordenschat te beschrijven?
- Welke definitie is het meest geschikt om de “officiële woordenschat” van het Nederlands te beschrijven?

Je hebt nu ontdekt dat je het begrip ‘nieuw woord’ op verschillende manieren kunt bekijken: een woord kan nieuw zijn in je eigen, persoonlijke woordenschat, of nieuw zijn toegevoegd aan een vastgelegde, officiële lijst. Een woord kan ook gedeeltelijk nieuw zijn, of opgebouwd uit oude andere woorden. We gaan nu kijken naar de officiële woordenschat.

1. Didactisering van de neologismen

Opdracht 1.2: Aanwijzingen voor de docent

Deze opdracht kan eventueel ook worden overgeslagen, maar zal zeker voor de exact georiënteerde leerling aantrekkelijk zijn. De leerling krijgt een idee hoe snel woordenschat groeien, en dat je persoonlijke woordenschat iets anders is dan de 'officiële' woordenschat.

Waarom doen we dit?

De snelheid van de groei van de woordenschat wordt in populaire discussies vaak als problematisch ervaren. Als je beseft hoe snel woordenschat kunnen groeien kun je zo iets beter relativiseren.

Rol van de docent

Leerlingen kunnen deze opdracht zelf, of in groepjes uitvoeren.

1. Didactisering van de neologismen

Opdracht 1.2 Groei van de woordenschat van het Nederlands

Hoe snel groeit de officiële Nederlandse woordenschat? Het grootste moderne officiële woordenboek is Van Dale's Groot Woordenboek. Hieronder zie je een overzicht van het jaar van verschijnen van de laatste drie drukken van dit boek, en het aantal nieuwe woorden in vergelijking met de vorige druk:

13 ^e druk	1999	
14 ^e druk	2005	+9000
15 ^e druk	2015	+18.000

1. Bereken de gemiddelde toename van de officiële woordenschat per jaar.
2. Reken uit hoeveel nieuwe woorden er *per dag* bijkomen.

Nu gaan we een indruk proberen te krijgen van de omvang en de aangroei van je persoonlijke woordenschat. Eerst gaan we kijken hoe groot je eigen woordenschat is. Neem een willekeurig woordenboek, en kijk hoeveel woorden daarin staan (dat staat vaak op de achterkant of in de inleiding). Kies vervolgens 10 willekeurige woorden uit het boek (een beetje verspreid over het boek) en schrijf die op. Tel hoeveel van die woorden je kent (je weet wat het betekent, je bent het weleens tegengekomen). Deel het aantal woorden dat je kent door 10 en vermenigvuldig dat met het aantal woorden in het woordenboek. Je hebt nu een eerste ruwe schatting van je eigen woordenschat! Je kunt de schatting nauwkeuriger maken door dit steeds te herhalen en het gemiddelde van alle herhalingen te nemen.

Deel dat aantal door je leeftijd, en je weet hoeveel woorden je gemiddeld per jaar hebt geleerd. Dat beeld is niet helemaal zuiver, want de eerste vier jaar van je leven gaat het langzamer, en tussen je zesde en twaalfde jaar gaat het sneller. Maar je krijgt wel een indruk van het enorme tempo waarin je woorden leert.

Je hebt nu ontdekt dat je eigen woordenschat, en de woordenschat van de taal, razendsnel groter wordt. Dat gaat in een tempo van meerdere woorden per dag, elke dag weer. Maar wat voor woorden zijn dat allemaal, en wat voor betekenissen zijn daarmee verbonden? Daar gaan we nu naar kijken.

1. Didactisering van de neologismen

Opdracht 1.3: Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Deze opdracht is een speelse manier om leerlingen te laten beseffen wat woorden allemaal voor betekenissen kunnen hebben. Hierover nadenken, en je fantasie gebruiken, is een belangrijke manier om straks om te kunnen gaan met nieuwe en onbekende woorden.

Rol van de docent

1. Didactisering van de neologismen

Opdracht 1.3

Elk jaar verschijnen er zo'n 900 nieuwe woorden in het Nederlands. Nieuwe woorden worden ook wel *neologismen* genoemd. Het volgende lijstje bevat een paar voorbeelden van neologismen uit 2016. Wat betekenen ze, denk je? Noteer de betekenis in het schema hieronder:

1. decemberlente
2. digibesitas
3. heppiedepeppie
4. hieperdepieper
5. kantoornomade
6. klimsparen
7. loedermoeder
8. superoudere
9. trofeevrouw
10. welkomstcultuur

Ga nu eens per woord na tot welke woordsoort het behoort, bijvoorbeeld: werkwoord, zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord, bijwoord. Zet je antwoord in het schema. Maak nu een analyse van de tien woorden. Tot welke woordsoorten behoren deze nieuwe woorden? Ga per woord na uit welke delen het is opgebouwd, bijv. zn+zn; zn+ww. Wat valt je op aan de wijze waarop het nieuwe woord is opgebouwd? Kun je het woord in stukken hakken? Wat valt er dan op? Benoem de delen als woordsoort (zn voor zelfstandig naamwoord, ww voor werkwoord, en bn voor bijvoeglijk naamwoord). Vul nu de laatste kolom van het schema in: zn+zn, zn+ww
Zijn de nieuwe woorden volledig Nederlands of zijn er 'vreemde' invloeden?
Onder welke omstandigheden ontstaan nieuwe woorden, denk je?

Nieuw woord	Betekenis	Woordsoort	Opbouw
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			
7.			
8.			
9.			
10.			

1. Didactisering van de neologismen

Achtergrond 1.4: Aanwijzingen voor de docent

Dit is geen opdracht, maar illustratiemateriaal over succesvolle of opvallende neologismen.

Waarom doen we dit?

Ter illustratie

Rol van de docent

1. Didactisering van de neologismen

1.4 Achtergrondinformatie

Neologismen zijn letterlijk 'nieuwe woorden'. Ze ontstaan als vindingrijke taalgebruikers zoals cabaretiërs, woorden bedenken die niet eerder zijn gebruikt in een taal. Je hebt nu ontdekt dat neologismen meestal niet volledig nieuw zijn: het betreft vaak een combinatie van twee reeds bestaande woorden. Wanneer zulke nieuw gevormde woorden door taalgebruikers (jij en ik) worden overgenomen, kunnen ze onder bepaalde voorwaarden uiteindelijk worden toegevoegd aan de Nederlandse taal. Ze worden dan opgenomen in het Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal, in de volksmond beter bekend als 'de Dikke Van Dale'. Jaarlijks worden er zo'n 2000 nieuwe woorden toegevoegd aan het woordenboek. Sommige daarvan verdwijnen na een tijdje weer.

De woordenschat van een taal is vreselijk in beweging. Het is dus heel gemakkelijk om een nieuw woord toe te voegen aan onze taal.

De meeste woorden die wij heden ten dage in onze taal hebben, zijn dus waarschijnlijk samenstellingen uit eerdere woorden. Dit verschijnsel is van alle tijden.

Nieuwe woorden zijn altijd *inhoudswoorden*, zoals zelfstandige naamwoorden, werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden (tegenover *functiewoorden* als lidwoorden, voorzetsels, tussenwerpsels, enz.)

Demonstratiemateriaal

Kees van Kooten en Wim de Bie hebben voor hun tv-programma's in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw veel nieuwe woorden bedacht. Taalhistoricus Ewoud Sanders schreef er in 1999 een boekje over, getiteld 'Jemig de pemig!'

Kijkfragment 'De regelneef' (08:24 min.):

<https://www.youtube.com/watch?v=en3J8JxxdVg>

Ook de absurdistische tv-serie 'Jiskefet', gespeeld door Herman Koch, Kees Prins en Michiel Romeyn, beïnvloedde de Nederlandse taal. Koffiejuffrouw Jannie begroette de heren op kantoor steevast met 'goeiesmorgens'. Die groet werd al snel overgenomen door taalgebruikers in het hele land.

Kijkfragment 'Goeiesmorgens' (00:06 sec.):

<https://www.youtube.com/watch?v=cyE8RRNmUDI>

1. Didactisering van de neologismen

Opdracht 1.5: Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Het actief bedenken van neologismen is nog niet zo gemakkelijk. Je kunt natuurlijk een volkomen nieuw woord bedenken en daar de gewenste betekenis op plakken, maar het voelt natuurlijker om het woord samen te stellen op basis van bekende woorden. Dit gevoel kan de leerling helpen om te begrijpen hoe nieuwe woorden ontstaan.

Rol van de docent

1. Didactisering van de neologismen

Opdracht 1.5 Bedenk zelf neologismen

Zoek op aan welke voorwaarden moet een neologisme precies voldoen om officieel te worden toegevoegd aan de Nederlandse Taal. Bruikbare websites zijn:

www.vandale.nl

www.onzetaal.nl

www.taalunie.nl

Zoek vijf woorden die ooit een neologisme waren, vroeger of nu. Wat betekenen deze woorden en wie zijn de bedenkers? Tip: zoek eens op 'woord van het jaar'. Welk woord vind jij het mooist?

Bedenk nu zelf een nieuw woord voor het volgende actuele verschijnselen:

- A) Je zit op je pas gemoderniseerde school in een klaslokaal dat geheel van glas is. Terwijl je leraar iets aan het uitleggen is, staan er leerlingen uit een andere klas voor de ramen gekke gebaren te maken om jou en je klasgenoten af te leiden. Hoe noem je dit verschijnsel (ww) of deze leerlingen(zn)? Kies een van de volgende zinnen:
O, ik heb weer zo'n last van die vervelende ...!
He wat vervelend, die andere klas is weer aan het ...
- B) Terwijl je naar school fietst, word je verschillende keren ingehaald door ouderen op een elektrische fiets. Ze rijden je hard voorbij en letten niet echt op het verkeer. Jij vindt het maar gevaarlijk en je ergert je aan deze weggebruikers. Bedenk een passend woord voor dit verschijnsel (zn/ww), voor dit type fietser (zn) of voor het gevoel dat ze hun medeweggebruikers kunnen geven (zn).
- C) Treinreizigers lijken tegenwoordig steeds ongeduldiger en intoleranter te worden bij het in- en uitstappen. Op zoek naar de beste zitplaats, banen de instappers zich al een weg naar binnen nog voordat de laatste reiziger de gelegenheid heeft gekregen om uit te stappen. Bedenk een woord voor deze vorm van onbeleefdheid (zn) of voor dit verschijnsel (ww).

2. Didactisering van de betekenisveranderingen

Opdracht 2.1: Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Deze oriëntatieopdracht bereidt voor op een serie opdrachten over betekenisverandering van woorden. Er wordt eerst een betekenisveld verkend (er zijn veel woorden voor het bereiden van eten), en vervolgens ervaren de leerlingen hoe verschillende woorden zich specialiseren (of gespecialiseerd hebben).

Rol van de docent

2. Didactisering van de betekenisveranderingen

Opdracht 2.1

1. Hieronder zie je een recept staan. Onderstreep alle werkwoorden die te maken hebben met het bereiden van eten:

Verse kruiden

Verwarm de oven voor op 180 graden. Pluk de blaadjes van 15 gram munt en 20 gram platte peterselie en verwijder de dikke steeltjes van 15 gram dille. Snijd de kruiden fijn.

Verwijder 2 centimeter van de onderkant van 350 gram groene asperges en snijd de asperges schuin in stukken van 5 cm. Ontdooi 250 gram tuinerwten in een kom met heet water, giet af en laat goed uitlekken.

Eimengsel

Schaaf eenderde van 100 gram Parmezaanse kaas met een dunschiller en rasp de rest. Klop 8 eieren los in een beslagkom en voeg de geraspte kaas en tweederde van de fijngesneden kruiden toe. Breng op smaak met peper en eventueel zout.

Omelet bakken

Verhit 3 eetlepels extra vierge olijfolie in de ovenbestendige koekenpan en roerbak de asperges 2 minuten. Voeg de erwten en het eimengsel toe, roer kort om de groenten goed te verdelen en bak 2 min. op matig vuur tot een omelet. Zet de pan in het midden van de oven en bak de omelet nog ongeveer 20 minuten in de oven.

Snijd ondertussen 2 bosjes radijs in kwarten. Meng 1 theelepel dijonmosterd met 1 eetlepel rodewijnazijn en 2 eetlepels extra vierge olijfolie tot een dressing en breng op smaak met peper en eventueel zout. Meng de radijs met de dressing en de rest van de kruiden.

2. Didactisering van de betekenisveranderingen

Opdracht 2.2: Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Hier krijgen leerlingen de ruimte om zelf na te denken over de aard van de betekenispecialisatie. In het geval van het verschil tussen *koken*, *braden* en *bakken* kun je de relevante eigenschappen van het voorwerp inventariseren. Dan kom je uit op betekenisaspecten als 'vloeibaar,' 'vleesachtig,' 'broodachtig.' Het doet er niet eens zo veel toe waar de leerlingen uiteindelijk mee komen, als ze maar proberen het zo efficiënt en natuurlijk mogelijk in te delen.

Rol van de docent

2. Didactisering van de betekenisveranderingen

Opdracht 2.2

Hoogstwaarschijnlijk heb je bij de vorige opdracht veel woorden onderstreept. Dat is niet zo gek, aangezien een recept bedoeld is om handelingen te beschrijven om een lekkere maaltijd te bereiden. Maar wat zijn dat eigenlijk voor woorden? Laten we eens inzoomen op de werkwoorden die gaan over het *verhitten* van voedsel

Er zijn ten minste drie manieren om iets door verhitting eetbaarder te maken: *koken*, *bakken* en *braden*. Maar die drie manieren passen ook bij verschillende voedingsmiddelen. Verdeel deze woorden in drie groepen: dingen die je kookt, dingen die je bakt, en dingen die je braadt.

ei	water	cake	garnalen
vlees	gehakt	biefstuk	koekjes
zalm	boontjes	bloemkool	spek
taart	frites	melk	omelet
soep	aardappelen	rijst	haantje
speenvarken	bouillon	brood	Pizza

1. Bedenk ook andere vormen van eten verhitten. Maak een lijstje.
2. Welke voedingsmiddelen zou je bij welke manier van verhitten plaatsen? Zijn er ook etenswaren die je bij twee manieren kunt plaatsen?

*Je hebt nu ontdekt dat een bepaalde betekenis (bijvoorbeeld 'verhitten') in een taal in verschillende woorden kan worden uitgedrukt (koken, bakken, braden). Als dat gebeurt, zie je een soort 'specialisatie:' de woorden gaan dan passen bij verschillende lijdende voorwerpen. Het kan zelfs nog verfijnder (bakken kan bijvoorbeeld ook geplitst worden in frituren en stoven). Ook dan zie je een verder gaande specialisatie.
Als je een echte specialist wordt (bijvoorbeeld een kok), leer je nog verfijndere specialisaties (pocheren, sauteren).*

2. Didactisering van de betekenisveranderingen

Opdracht 2.2: Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

In deze opdracht zien de leerlingen wat de gevolgen zijn als door betekenispecialisatie de woorden uit twee verwante talen uit elkaar zijn gelopen. Het besef dat twee woorden met verschillende betekenis ooit op hetzelfde woord kunnen zijn teruggegaan, is een kernbegrip uit de etymologie.

Rol van de docent

De leerlingen zouden de volgende woorden moeten aanstrepen:

1. Koekepan(nen): Abdu begrijpt dit als een Afrikaans woord ('spoorwagentje'), terwijl jij het als het Nederlandse 'koekenpan' bedoelt.
2. Kombuis: Abdu bedoelt het als het Afrikaanse woord voor 'keuken,' terwijl jij aan een schip denkt. Dit is een duidelijk geval van verbreding.
3. Braaien: Abdu bedoelt barbecueën, terwijl jij het als het Nederlandse woord *braden* opvat. Het Afrikaanse woord is meer gespecialiseerd.
4. Braaivlees: zelfde geval
5. Vinnig: Nailah bedoelt snel, maar jij begrijpt 'boos.' Die eerste betekenis blijkt wel verwant. Het is een uitbreiding van 'scherp, gevat' > 'beweeglijk' > 'snel'
6. Lemoen: Abdu bedoelt 'sinaasappel,' maar jij begrijpt 'limoen.' Dit is een andere specialisatie in het Afrikaans dan het Nederlands
7. Hou je kop: Abdu bedoelt 'blijf kalm, hou je hoofd erbij.' Deze uitdrukking is in het Nederlands uit een andere bron ontstaan ('Hou je kop (dicht)' tegenover 'Hou je kop (erbij)')

2. Didactisering van de betekenisveranderingen

Opdracht 2.3

Je bent met je ouders en je beste vriend(in) op vakantie in Zuid-Afrika. Op een middag liggen jullie lekker aan het zwembad en raken jullie aan de praat met twee Afrikaanse jongeren, Abdu en Nailah. Het lijkt allemaal goed te gaan, Abdu en Naila proberen Nederlands te spreken (want het Afrikaans lijkt heel erg op het Nederlands), maar af en toe gaat het mis:

[A]: Hee daar! Zijn jullie hier op vakantie?

[jij]: Ja, we blijven hier ongeveer tien dagen.

[N]: Leuk! Wat hebben jullie al allemaal gedaan?

[vriend(in)]: Nog niet zo veel.. we zijn voornamelijk lui haha.

[A]: Oh dat is wel jammer, er is veel te zien en te beleven hier in Afrika.

[N]: Ja, wat vinden jullie van het eten?

[jij]: Oh het eten hier in het hotel is prima. Lekkere pizza en spaghetti kun je hier eten. En er ligt ook altijd van alles in grote koekenpannen.

[A]: Koekenpannen? Haha nee joh, dat kan helemaal niet.

[jij]: Echt wel! Kom maar kijken vanavond.

[N]: Hahaha.. oh, eh.. maar eh, hebben jullie nog geen Afrikaans eten geprobeerd?

[vriend(in)]: Eh.... Wat is precies Afrikaans eten?

[A]: Het is heel lekker! Mijn moeder maakt altijd heerlijke dingen klaar in haar kombuis.

[jij]: Woont je moeder niet op het land?

[A]: Jawel, we wonen hier een kilometer vandaan.

[N]: Ja, zijn moeder maakt altijd heerlijke gerechten.

[vriend(in)]: Wat maakt ze dan?

[A]: Mijn moeder kan heel goed braaien.

[jij]: Ik houd niet zo van braadvlees..

[N]: Oh maar dat van zijn moeder is echt het beste braaivlees, lekker buiten klaargemaakt met kruiden en ze doet het ook nog heel vinnig.

[vriend(in)]: Is je moeder boos tijdens het koken?

[A]: Nee joh, waarom denk je dat? Mijn moeder kookt heel erg graag. Het liefste maakt ze toetjes met lemoen.

[jij]: Ah bah, dat vind ik altijd zo zuur!

[N]: Haha hoe kan dat nou, hebben ze in Nederlands soms andere lemoenen?

[vriend(in)]: Limoenen zijn gewoon limoenen..

[A]: Oké maar hou even je kop, we hadden het over de kunsten van mijn moeder. Willen jullie eens komen eten?

[jij]: Nou, als je zo tegen ons praat natuurlijk niet!

1. Onderstreep de woorden die voor problemen zorgen. Blijkbaar betekenen die woorden in de taal van Zuid-Afrika (het *Afrikaans*) niet hetzelfde als de Nederlandse woorden die erop lijken.
2. Bedenk wat de woorden in het Afrikaans betekenen, en beschrijf hoe dit verschil tot stand zou kunnen zijn gekomen. Gebruik daarbij de begrippen *specialisatie* (uit de vorige opdracht), en het omgekeerde *uitbreiding* (waarbij een specifieke betekenis juist uitgebreider wordt).

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.1: Aanwijzingen voor de docent

In dit hoofdstuk gaat het om klankverschuivingen, een heel belangrijk principe uit de etymologie. Om te kunnen praten over klankverschuivingen, zullen leerlingen eerst moeten beseffen wat de eigenschappen van klanken zijn.

Deze werkvorm kan in groepjes van 4 uitgezet worden. Daarna kunt u de resultaten klassikaal inventariseren, en aansturen op de drie belangrijkste eigenschappen: *articulatieplaats*, *klanksoort*, en *stemhebbendheid*. U kunt dan vervolgen met een animatie waarin de vorming van de klanken geïllustreerd wordt. Zie <http://ic-migration.webhost.uits.arizona.edu/icfiles/ic/lsp/site/>, ga naar *Phonetics, Consonants and places of articulation, part 4*.

Waarom doen we dit?

Het inzicht in de belangrijkste eigenschappen van de medeklinkers, en de hoofdgroepen, is noodzakelijk om het begrip *klankverschuiving* te illustreren. Klankverschuiving is een belangrijk (en spectaculair) onderdeel van de etymologie. Dit is ook de basis voor veel van de werkvormen uit deze bundel.

Bovendien is een inzicht in de eigenschappen van medeklinkers nuttig voor het vreemdetalenonderwijs, en voor een bewuste uitspraak.

Rol van de docent

Leerlingen moeten dit hoofdzakelijk zelf kunnen. De docent heeft alleen een begeleidende en modererende taak (irrelevante redeneringen, zoals toch *emm*, *pee* gebruiken, corrigeren).

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.1

In het onderstaande schema staan vier klanken. Let op: het gaat om de klanken, en niet om de letters, of de vorm van de letters. Het gaat ook niet om de uitspraak *em* en *pee*, maar alleen over *ma* zonder *a*, *pa* zonder *a*, *ta* zonder *a* en *na* zonder *a*. Welke klanken lijken nu het meest op elkaar? Verdeel de klanken in twee groepjes van twee.

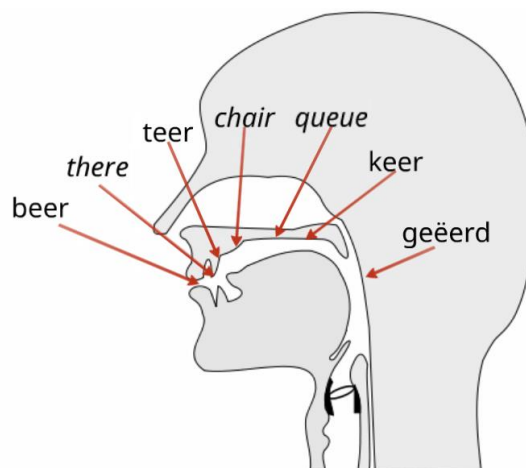
Beargumenteer je keuze.

p	t
m	n

... en ... horen bij elkaar, want ...

... en ... horen bij elkaar, want ...

Probeer nu de Nederlandse en Engelse woorden in onderstaande tekening uit te spreken, en voel de plaats in je mond waar de beginklank van het woord gevormd wordt (uitspreken van links naar rechts):

Je hebt nu ontdekt dat klanken verschillende eigenschappen hebben, waardoor ze op elkaar lijken en van elkaar verschillen. Er zijn drie belangrijke eigenschappen:

- 1. De plaats waar de klanken in je mond gevormd worden*
- 2. De manier waarop de luchtstroom door je mond of neus gaat*
- 3. Of je stembanden wel of niet trillen bij het uitspreken van de klank*

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.2: Aanwijzingen voor de docent

Deze werkvorm kan in groepjes van 4 uitgezet worden. Daarna kunt u de resultaten klassikaal inventariseren, en aansturen op de drie belangrijkste eigenschappen: *articulatieplaats*, *klanksoort*, en *stemhebbendheid*. U kunt dan vervolgen met een animatie waarin de vorming van de klanken geïllustreerd wordt. Zie <http://ic-migration.webhost.uits.arizona.edu/icfiles/ic/lsp/site/>, ga naar *Phonetics, Consonants and places of articulation, part 4*.

Waarom doen we dit?

Het inzicht in de belangrijkste eigenschappen van de medeklinkers, en de hoofdgroepen, is noodzakelijk om het begrip *klankverschuiving* te illustreren. Klankverschuiving is een belangrijk (en spectaculair) onderdeel van de etymologie. Dit is ook de basis voor veel van de werkvormen uit deze bundel.

Bovendien is een inzicht in de eigenschappen van medeklinkers nuttig voor het vreemdetalenonderwijs, en voor een bewuste uitspraak.

Rol van de docent

Leerlingen moeten dit hoofdzakelijk zelf kunnen. De docent heeft alleen een begeleidende en modererende taak (irrelevante redeneringen, zoals toch *emm*, *pee* gebruiken, corrigeren).

3. Didactisering van de klankverschuivingen

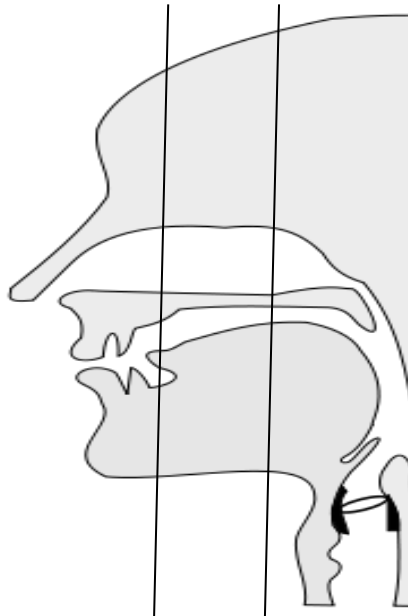
Opdracht 3.2

In het onderstaande schema zie je een aantal klanken opgesomd. Let op: het gaat weer om de klanken, en niet om de letters! Je ziet ook een doorsnede van een hoofd, net als bij de vorige opdracht.

Verdeel de klanken in drie groepen over het hoofd:

1. Klanken die je uitspreekt vooraan in de mond (tot en met net achter je tanden)
2. Klanken die je uitspreekt in het midden van je mond
3. Klanken die je uitspreekt achter in je mond (vanaf het zachte gedeelte van je verhemelte)

g (goal)	g (goed)	h	p	b
f	n	j	r	t
d	ng	v	l	w
ch	k	z	s	m

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.3 Aanwijzingen voor de docent

Deze werkvorm kunnen leerlingen individueel uitvoeren, maar het kan ook in tweetallen of groepjes. Leerlingen maken een complete indeling van de medeklinkers op basis van kenmerken.

Waarom doen we dit?

Klankverschuivingen kunnen vaak geduid worden op basis van eigenschappen van medeklinkers. Door klankverschillen te projecteren op dit schema krijgen leerlingen meer inzicht in die verschillen.

Ook dit inzicht kan nuttig zijn voor het vreemdetalenonderwijs, en voor een bewuste uitspraak. Met name vreemde klanken (zoals de Engelse *th*), kunnen gekarakteriseerd worden met de eigenschappen uit het schema.

Rol van de docent

U moet waarschijnlijk wel de luchtstroomkenmerken nog even toelichten. We hebben hier gekozen voor de termen *plof* (voor *plosief*, of *explosief*), *ruisend* (voor *fricatief*), *door de neus* (voor *nasaal*), *half-vrij* (voor *glide* of *halfvocaal*) en *vloeiend langs je tong* (voor *vloeiklanken* of *liquidae*). De laatste twee termen zijn waarschijnlijk het lastigste. De bedoeling van *half-vrij* is dat de luchtstroom bijna zoals een klinker vrij is, maar iets vervormd wordt, zonder echt te ruisen of schuren (vergelijk *v* met *w*). De vloeiklanken zijn nog lastiger (maar dat zijn eigenlijk ook zeldzame klanken in de talen van de wereld). De gedachte is dat de lucht langs beide zijden van de tong stroomt, en hierdoor (al dan niet trillend) beïnvloed wordt. Bij de *l* is dat door het puntje van de tong, bij de *r* kan dat ook het midden of het achterste van de tong zijn, dat naar het verhemelte of de huig beweegt.

		Voor	Midden	Achter
Plof klank	+stem	b	d	g ²
	-stem	p	t	k
Ruis klank	+stem	v	z	g ¹
	-stem	f	s	ch
Neus klank	+stem	m	n	ng
Half klank	+stem	j	w	h
Vloei klank	+stem	l ²	l ¹ /r ¹	r ²

g¹ = "zachte" (Limburgse) g

g² = "zachte" k (*goal*)

l¹ = "normale" l (tong tegen achterkant tanden)

l² = "labiale" l (tong tegen bovenlip)

r¹ = tongpunt-r (of Gooise r)

r² = huig-r

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.3 Schema van medeklinkers

In de vorige twee opdrachten hebben we gezien dat je medeklinkers kunt indelen op verschillende eigenschappen:

1. De plaats waar de klank in je mond wordt gevormd (*voor, midden, achter*)
2. De manier waarop de luchtstroom door je neus of mond gaat (*met een plofje, ruisend, door de neus, half vrij of vloeiend langs je tong*)
3. Met of zonder trilling van je stembanden

Op basis hiervan kun je alle medeklinkers uit de vorige opdracht in het volgende schema indelen (in elk vakje één medeklinker):

		Voor	Midden	Achter
Plof klank	+stem			
	-stem			
Ruis klank	+stem			
	-stem			
Neus klank	+stem			
Half klank	+stem			
Vloei klank	+stem			

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.4a: Aanwijzingen voor de docent

Leerlingen kunnen deze opdracht individueel of samen met andere leerlingen doen. Het gaat erom dat er zo veel mogelijk minimale paren gevormd worden. De bedoeling is dat de leerlingen hierbij de ervaring krijgen dat ze sommige minimale paren gemakkelijker kunnen vinden dan andere.

Waarom doen we dit?

De achterliggende gedachte is dat klankverschuivingen optreden waar ze niet zo veel kwaad kunnen, dus in gevallen waar een klankverandering niet meteen een ander woord oplevert. Door leerlingen eerst het principe van de minimale paren te laten ervaren, beseffen ze dat niet alle klankverschillen even belangrijk zijn.

Rol van de docent

De docent heeft een begeleidende rol tijdens deze opdracht. U kunt de oefening ook klassikaal doen. Dan probeert u leerlingen te stimuleren om minimale paren te verzinnen, waarbij u steeds een voorbeeld geeft om het aan te zwengelen, bijvoorbeeld *baard – paard, boos – poos, bed – pet, en nu jullie...* Niet te snel opgeven, want leerlingen komen er snel in. Dit activeert het taalgevoel, en zorgt ervoor dat leerlingen “intunen” op het klankverschil.

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.4b: Aanwijzingen voor de docent

Deze opdracht is bedoeld om de vorige opdracht betekenis te geven. In de vorige opdracht hebben leerlingen geleerd om minimale paren uit hun taalgevoel op te diepen. Deze opdracht spoort ze aan om hierover na te denken.

Waarom doen we dit?

De opdracht helpt leerlingen bij het verkrijgen van inzicht in klankverschuivingen en betekenisverschil. Meer inzicht in de verschillende klanken en hun eigenschappen biedt leerlingen de mogelijkheid om hun taal beter te beheersen. Soms lijkt een klankverschuiving tot een betekenisverschil en soms niet.

Rol van de docent

Het gaat erom dat de leerlingen inzien dat sommige klankverschillen een sterkere invloed hebben op de begrijpelijkheid (leesbaarheid, verstaanbaarheid) van de tekst. Ze zouden hier zelf achter moeten kunnen komen, maar u kunt dit proces begeleiden door de verbanden aan te wijzen die ze zelf ontdekken.

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.4b

In de vorige oefening heb je allerlei minimale paren verzonnen. Wat heb je hiervan geleerd? Om daar achter te komen gaan we eerst eens naar het schema uit opdracht 3.3 kijken.

1. We hebben vier minimale paren bekeken: b-p, d-t, z-s, v-f. Als je in het schema van opdracht 3.3 kijkt naar de verschillen tussen de twee klanken van het paar, over welke eigenschap hebben we het dan?
2. Ondanks het feit dat het bij elk minimaal paar om hetzelfde klankverschil gaat, heb je gemerkt dat je soms gemakkelijk voorbeelden kunt verzinnen, en soms is dat heel lastig. In welke twee gevallen is het gemakkelijker, en in welke twee gevallen is het moeilijker?
3. De interessante vraag is natuurlijk: hoe komt dit? Bespreek met een klasgenoot welk van de volgende oorzaken jullie het meest waarschijnlijk vinden (en waarom):
  - a. Sommige minimale paren zijn moeilijker te verzinnen omdat het Nederlands toevallig minder woorden kent die met die klanken beginnen.
  - b. Sommige minimale paren zijn moeilijker te verzinnen omdat de beginklanken moeilijker zijn om uit te spreken.
4. Maak van de volgende tekst vier kopieën. Verander in de eerste kopie overal de beginletter *b* in de beginletter *p*. Doe in de andere kopieën hetzelfde, maar dan met *d-t*, *z-s* en *v-f*. Welke twee teksten zijn het meest leesbaar?

De boot lag tegen een beuk op een duin in het zand. De zon scheen volop en er was geen bui in zicht. Zijn baardje zat vol met dauw en zijn das had een diepe vouw.

5. Vergelijk nu de leesbaarheid van de teksten met het gemak waarmee je minimale paren kon vinden. Wat is het verband?

Je hebt nu ontdekt dat sommige klankverschillen “belangrijker” zijn dan andere. Sommige klankverschillen doen er helemaal niet toe, andere hebben meteen gevolgen voor de betekenis. Hoe meer minimale paren je bij een klankverschil kunt vinden, hoe belangrijker dat verschil in de taal is.

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.5: Aanwijzingen voor de docent

In deze opdracht ontdekken leerlingen dat bepaalde klankverschijnselen (zoals het Amsterdamse stadsdialect) systematisch zijn, als je ze projecteert op het medeklinkerschema dat in opdracht 3.3 ontwikkeld is.

Waarom doen we dit?

Het klankverschijnsel dat we hier behandelen is te kenmerken als een *klankverschuiving*: verschillende klanken veranderen tegelijkertijd, en allemaal op dezelfde manier. Op deze manier leren de leerlingen ervaren wat een klankverschuiving eigenlijk is. Ook koppelen ze de klankverschuiving aan het relatieve belang van het klankverschil, dat ze in de vorige opdracht ontdekt hebben.

Rol van de docent

U kunt ter ondersteuning het schema uit 3.3 op het bord projecteren (of tekenen). U kunt de leerlingen vervolgens met pijlen laten aangeven wat er gebeurt.

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.5 Klankverschillen in stadsdialecten

In de volgende tekst zie je een verhaaltje in een uitspraak die kenmerkend is voor Nederlandse stadsdialecten (bijvoorbeeld Amsterdam). De woorden zijn zo geschreven als ze klinken.

We chinge met z'n alle naar de see om lekker in de son te chaan sitte bakke. We fertrokke froech want er sijn daache dat se foor ses uur de fijnste plekkies in ut sant al beset hebbe.

1. Inventariseer allereerst alle klankverschillen met het “normale” standaardnederlands. Onderstreep de klanken die afwijken van hoe bijvoorbeeld een Brabantse nieuwslezer het zou uitspreken.
2. Vergelijk nu de klankverschillen die je gevonden hebt met het schema uit opdracht 3.3. Welk systeem kun je ontdekken?
3. Het gevonden verschil wordt ook wel een *klankverschuiving* genoemd. Kun je bedenken waarom?
4. Vergelijk vervolgens de klankverschillen met wat je gevonden hebt over minimale paren in opdracht 1.4. Is het verschil in de taal een ‘belangrijk’ verschil?

Je hebt hier een klankverschuiving ontdekt die op dit moment in de taal plaatsvindt. Misschien dat er als gevolg hiervan twee verschillende talen ontstaan, of twee gescheiden varianten van het Nederlands! Of de rest van het Nederlands gaat mee, en over honderd jaar praat iedereen zo.

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.6: Aanwijzingen voor de docent

Deze opdracht introduceert een vereenvoudigde vorm van de Eerste Germaanse Klankverschuiving. Door de verschuiving op een hedendaagse tekst toe te passen, zouden de leerlingen moeten ervaren hoe dit vroeger gegaan is, en hoe het aangevoeld moet hebben.

Waarom doen we dit?

Het ervaren van een historische klankverschuiving kan helpen om de leerlingen een gevoel bij te brengen voor taalverandering.

Rol van de docent

Leerlingen vinden het leuk om deze oefening hardop te kunnen doen. Laat ze in groepjes werken, en een vertegenwoordiger uitkiezen die het hardop moet voordoen. U kunt eventueel uitweiden over de eerste en de tweede Germaanse klankverschuiving, of zelfs de wet van Verner, afhankelijk van wat uw leerlingen aankunnen of leuk vinden.

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.6 Klankverschuivingen in het verleden

In de vorige opdrachten heb je ontdekt hoe klankverschuivingen werken. Het gaat dan om systematische veranderingen van meerdere klanken tegelijk, vaak omdat er maar één eigenschap (zoals het trillen van de stembanden) verandert.

In het verleden zijn er grote verschillen tussen talen ontstaan als gevolg van klankverschuivingen. De meest bekende is de zogeheten Germaanse klankverschuiving. In die tijd deden de sprekers van een van de voorouders van onze taal (het Proto-Indo-Europees) wat de Amsterdammers van nu doen: ze pasten enkele systematische klankverschuivingen toe. Zo werd elke *p* in de taal uitgesproken als een *f*, elke *t* werd een *th* (zoals in het Engelse *this*), en elke *k* werd een *ch*.

1. Kun je die klankverschuiving in het schema van opdracht 3.3 aanwijzen? Bedenk zelf waar de *th* thuishoort.
2. Stel dat de Germaanse klankverschuiving opnieuw zou plaatsvinden, hoe zou dan het volgende tekstje klinken? Breng de veranderingen aan (let op: het gaat om *klanken* en niet om *letters*), en spreek de tekst dan hardop uit:

Ik heb gezien dat er een paard in de tuin liep. Het was wit en het had ook grote zwarte plekken op zijn buik.

3. Is de tekst nog verstaanbaar? Doet het resultaat je aan een andere taal denken?

De Germaanse klankverschuiving was iets ingewikkelder dan dit (want tegelijkertijd veranderden ook de *b*, *d* en *g* (van *goal*) in *p*, *t* en *k*. Kun je die verschuiving ook in het schema aanwijzen?

Uit de Germaanse klankverschuiving ontstond een nieuwe taal, het Oergermaans. Je had toen twee talen: het Proto-Indo-Europees, en het Oergermaans. Uit het Oergermaans zijn onder andere het Nederlands, Engels en Duits ontstaan, en rechtstreeks uit het Proto-Indo-Europees ontwikkelden zich het Latijn, Frans en Spaans. Daarom heeft het woord voor vader in het Nederlands, Engels en Duits een *f* of *v* (vader, father, Vater), en in het Latijn, Frans en Spaans (nog altijd) een *p* (pater, père, padre).

De Germaanse klankverschuiving is al lang voorbij, en zal waarschijnlijk nooit meer optreden. Maar zo moet hij voor de mensen van 4000-3000 jaar geleden ongeveer aangevoeld hebben. Als het goed is, heb je ervaren dat je zo'n klankverschuiving met enige oefening best zou kunnen toepassen!

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.7: Aanwijzingen voor de docent

Deze opdracht is het sluitstuk van de didactisering van de klankverschuiving. Het etymologische belang is dat je hedendaagse woorden kunt zien als het resultaat van een klankverschuiving in het verleden. Op die manier kun je systematisch redeneren over de herkomst van woorden.

Waarom doen we dit?

Deze opdracht is de afsluiting van de didactiek van de klankverschuivingen, en dient ertoe om de relevantie van het verschijnsel voor de etymologie duidelijk te maken: als je weet dat er klankverschuivingen hebben plaatsgevonden, kun je hypothesen opstellen over woorden die misschien zo'n klankverschuiving hebben ondergaan. Zo kun je oudere vormen van woorden op het spoor komen.

Een tweede aspect is dat leerlingen door deze oefeningen woorden uit verschillende talen met elkaar in verband leren brengen. Op deze manier krijgen ze meer besef van de verbondenheid van onze taal met de talen om ons heen, die een deel van hun geschiedenis delen.

Rol van de docent

U kunt deze opdrachten aanvullen met woorden die u zelf hebt aangetroffen, of die leerlingen aandragen. Wellicht kunnen leerlingen zelf ook woorden in verschillende talen zoeken die (gedeeltelijk) uit de klankverschuivingen verklaard kunnen worden.

3. Didactisering van de klankverschuivingen

Opdracht 3.7 Klankverschuiving als etymologisch principe

Sommige woorden in onze taal zijn al oeroud. Dat geldt natuurlijk niet voor woorden als *computer*, *fiets* of *televisie*, maar wel voor woorden als *vader*, *broeder*, *moeder*, of telwoorden als *drie* en *acht*. Om verbanden tussen deze woorden in verschillende talen te leggen, en zo de oorsprong te ontdekken, kun je kijken naar mogelijke klankverschuivingen. Het Nederlands is een Germaanse taal, dus oude woorden kunnen het gevolg van een vroegere klankverschuiving zijn. Je kijkt dan allereerst naar de medeklinkers. De ontwikkeling van klinkers is een ander verhaal.

In opdracht 1.6 hebben we kennis gemaakt met de Germaanse klankverschuivingen (*p*, *t*, *k* wordt *f*, *th*, *ch*, en *b*, *d*, *g* wordt *p*, *t*, *k*). Daarna hebben zich nog andere klankverschuivingen voorgedaan, waarvan de belangrijkste voornamelijk in het Duits doorwerkten. Voor het Nederlands werd alleen de *th* nog tot een *d*. In dit schema worden enkele ontwikkelingen weergegeven:

Hoeveel jaar geleden?		
meer dan 4000	ongeveer 4000-3000	ongeveer 1600
p	f	
t	th	d
k	ch	
b	p	(p)f
d	t	(t)s
g	k	ch

Zie je dus een *d* in een Nederlands woord staan, dan is dit misschien vroeger (meer dan 1600 jaar geleden) een *th* geweest, en nog vroeger (meer dan 4000 jaar geleden) een *t*. Vaak zie je dan datzelfde woord met een *t* in het Latijn, Frans of Spaans, en met *th* in het Engels. Bijvoorbeeld bij het Nederlandse *moeder* en het Latijnse *mater* (dat ook 'moeder' betekent) en het Engelse *mother*. En zie je een *ch* in het Nederlands, dan kan dit heel goed een *k* zijn geweest in een oudere fase (zo is *acht* ontstaan uit hetzelfde woord als het Latijnse *octo*), en vaak is het een *ch* in het Duits.

1. Zoek de Engelse en Duitse vertaling op van het Nederlandse woord (*het*) *weer*, en bedenk dat dit woord vroeger in het Nederlands *weder* luidde. Verklaar de drie vormen uit de verschillende klankverschuivingen.
2. Doe hetzelfde met het Nederlandse woord *open*, *maken*, *straat*, *appel*, (*het*) *teken*.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.1: Aanwijzingen voor de docent

Deze serie opdrachten didactiseert het klankverschijnsel *umlaut* als een systematisch klankverschijnsel dat tot nieuwe woorden kan leiden, en dus ook, omgekeerd, de herkomst van woorden kan verduidelijken.

Umlaut is een centraal begrip in de klankverschijnselen van de etymologie van de Germaanse talen.

Waarom doen we dit?

Naast de grote klankverschuivingen, die de medeklinkers betreffen, zijn systematische klankveranderingen bij klinkers belangrijke principes in de etymologie. De umlaut is in de geschiedenis van het Nederlands, en in de relatie van Nederlandse woorden met woorden in de talen om ons heen, een van de belangrijkste principes.

De behandeling van de umlaut wordt, net als de behandeling van de klankverschuivingen, voorafgegaan door een didactisering van de belangrijkste eigenschappen van de betrokken klanken, in dit geval de klinkers.

In deze eerste opdracht maken we leerlingen bewust van het verschijnsel *klinkervariatie*. Er bestaat enige variatie in de werkelijke klank van de klinkers. Dit is de opmaat voor een systematisering van de klinkers.

Rol van de docent

U kunt deze naar eigen goeddunken aanvullen, of door leerlingen laten aanvullen. Het gaat erom dat leerlingen beseffen dat klinkers veranderlijk zijn. Veranderlijker dan medeklinkers.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.1. Variatie in klinkers

In de vorige lessen hebben we gezien hoe je de medeklinkers van het Nederlands kunt indelen, en hoe je met behulp van die indeling bepaalde klankverschuivingen kunt beschrijven. Die klankverschuivingen van medeklinkers komen echter niet zo heel vaak voor. Medeklinkers zijn vrij stabiele klanken in de taal. Als je kijkt waar woorden vandaan komen, dan zie je heel vaak geen veranderingen in de medeklinkers.

1. Laat iedereen in de klas het woord 'paard' uitspreken, en luister goed naar de verschillen in de klank. Welke verschillen vallen je op?
2. Zoek nu op het internet naar filmpjes of geluidsopnames van mensen die het woord 'paard' uitspreken. Zoek naar mensen uit verschillende delen van het land, mensen met verschillende achtergrond. Welke verschillen vallen je op?

Klinkers kunnen veel gemakkelijker veranderen. Sterker nog, er bestaat in de taal altijd veel variatie in de uitspraak van een klank. Het onderzoekje dat je net gedaan hebt zal die kleine verschillen aantonen. Sommige mensen zullen de 'aa' wat langer aanhouden dan anderen, en bij sommigen gaat de klank misschien iets meer naar de 'o' toe, of naar de 'e.'

Dat sluit vaak aan bij regionale verschillen of sociale klasse. In Den Haag en omstreken spreken mensen eerder van een 'pèèrd,' in sommige provincies meer van 'paord' of 'peerd.' In het Standaardnederlands is het altijd 'paard,' maar die klank kan een beetje gekleurd worden.

Klinkers veranderen dus nogal eens, en ze liggen ook niet helemaal vast. Dit geldt ook als je verschillende talen bekijkt. In het Spaans bijvoorbeeld bestaat geen verschil tussen de 'a' en de 'aa.' Geboren Spanjaarden horen dus niet het verschil tussen 'man' en 'maan.' In de volgende opdrachten zul je de klinkers nader gaan onderzoeken.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.2: Aanwijzingen voor de docent

Dit is de eerste opdracht voor de indeling van de klinkers.

Waarom doen we dit?

Door leerlingen de klinkers op eigenschappen te laten indelen, kunnen we allereerst discussie veroorzaken. Leerlingen moeten proberen 'in te tunen' op de manier waarop ze de klinkers uitspreken, en zo mogelijk gezamenlijk overleggen over de juiste indeling.

Rol van de docent

U kunt deze opdracht het beste in groepjes uitzetten, en na afloop de indelingen van de groepjes naast elkaar leggen. Inventariseer waar de groepjes het over eens zijn, en discussieer over de verschillen.

De indeling in Hoog, Laag en Midden levert misschien niet heel veel onenigheid op, maar er zijn wel degelijk verschillen mogelijk. U kunt uiteindelijk een knoop doorhakken, met de erkenning dat juist door de klinkervariatie uit de vorige opdracht sommige klinkers misschien dicht bij elkaar liggen.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.2 Indeling van klinkers (1)

Om het gedrag van klinkers beter te begrijpen, gaan we eerst kijken naar de manier waarop je ze kunt indelen. In onderstaand schema zie je 12 verschillende woorden met verschillende klinkers.

We gaan ze eerst indelen op de eigenschap 'hoog' tegenover 'laag.' Hoge klinkers zijn klinkers die je boven in je mond maakt (je hebt zelfs de neiging om je wenkbrauwen op te tillen), en lage klinkers zijn klinkers die je laag in je mond maakt (je hebt een beetje de neiging om je kin naar beneden te bewegen). Klinkers die daar een beetje tussenin zitten, noem je Middenklinkers.

pet	pad	put	pit
piet	pot	poot	poet
gaat	fuut	peut	de

Sorteer de klinkers in de drie groepen *Hoog*, *Laag* en *Midden*, en schrijf je indeling op. Overleg je indeling met de klas en probeer tot een gezamenlijke indeling te komen.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.3: Aanwijzingen voor de docent

Dit is de tweede opdracht voor de indeling van de klinkers.

Waarom doen we dit?

Door leerlingen de klinkers op eigenschappen te laten indelen, kunnen we allereerst discussie veroorzaken. Leerlingen moeten proberen 'in te tunen' op de manier waarop ze de klinkers uitspreken, en zo mogelijk gezamenlijk overleggen over de juiste indeling.

Rol van de docent

U kunt deze opdracht het beste in groepjes uitzetten, en na afloop de indelingen van de groepjes naast elkaar leggen. Inventariseer waar de groepjes het over eens zijn, en discussieer over de verschillen.

De indeling in Voor, Midden en Achter is waarschijnlijk lastiger dan in Hoog, Midden, Laag (vanwege het ontbreken van het extra fysieke hulpmiddel). U kunt uiteindelijk een knoop doorhakken, met de erkenning dat juist door de klinkervariatie uit de eerste opdracht sommige klinkers misschien dicht bij elkaar liggen.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.3 Indeling van klinkers (2)

We nemen nu dezelfde klinkers, maar nu gaan we ze indelen op de eigenschap 'Voor' tegenover 'Achter.' Voorklinkers zijn klinkers die je maakt door een beweging met het puntje van je tong voor in de mond, en Achterklinkers spreek je uit door het achterste van je tong een beetje omhoog te bewegen (en het puntje van je tong naar beneden). Er zijn ook klinkers die daar een beetje tussenin zitten. Die noem je ook wel (net als in de vorige opdracht) Middenklinkers.

pet	pad	put	pit
piet	pot	poot	poet
gaat	fuut	peut	de

Verdeel de klinkers in drie groepen *Voor*, *Midden* en *Achter*. Overleg je indeling met de klas, en probeer tot een gezamenlijke indeling te komen.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.4: Aanwijzingen voor de docent

Deze opdracht combineert de vorige twee opdrachten in een tabel, die uiteindelijk de klinkerdriehoek zal representeren.

Waarom doen we dit?

De klinkerdriehoek is de traditionele visuele weergave van de klinkers. Bovendien is het een mooie visualisatie waar het umlautverschijnsel op uitgezet kan worden.

Rol van de docent

U kunt deze opdracht het beste in dezelfde groepjes als de vorige twee laten uitvoeren, nadat u de beste indelingen klassikaal hebt vastgesteld. Teken op het bord zelf de driehoek door de figuur heen.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.4. Indeling van klinkers (3)

Nu gaan we de twee indelingen combineren. Noteer de klinkers in het volgende veld:

Als het goed is staan de klinkers ongeveer in een driehoek. De hoge klinkers kunnen breed, neutraal en rond zijn, de lage klinkers zijn neutraal. De middenklinkers kunnen een beetje breed of rond zijn.

Je hebt nu ontdekt dat de klinkers ingedeeld kunnen worden in de vorm van een driehoek. Dit wordt ook wel de *klinkerdriehoek* genoemd.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.5: Aanwijzingen voor de docent

Met behulp van de klinkerdriehoek kunnen de leerlingen nu het verschijnsel umlaut ontdekken.

Waarom doen we dit?

Leerlingen kunnen zelf de woorden bij elkaar zoeken en zo erachter komen wat de zojuist gemaakte indeling voor zin heeft: door de klanken van de bij elkaar horende woorden in de driehoek te vergelijken, kunnen ze een systematisch verschijnsel op het spoor komen.

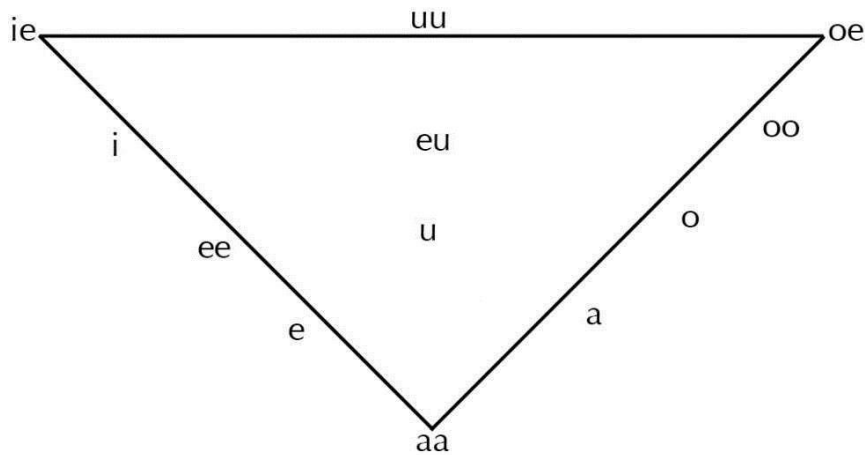
Rol van de docent

Deze opdracht kunnen de leerlingen afzonderlijk maken, maar het is leuker als ze met elkaar (bijvoorbeeld in tweetallen) kunnen overleggen.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.5 Umlaut (1)

Dit is de zogeheten *klinkerdriehoek*, die we eerder ontdekt hebben:

We gaan nu kijken in hoeverre we hiermee klankverschijnselen kunnen beschrijven. Je ziet hier een aantal woordjes uit het Nederlands (ned), een Nederlands dialect (dia), het Engels (eng) en het Duits (dui), waarvan er steeds twee bij elkaar horen als je naar de betekenis kijkt. Zoek eerst de bijbehorende woordjes bij elkaar.

koken (ned)	Bälle (dui)	door (eng)	vallen (ned)	bluumke (dia)
pop (ned)	hulp (ned)	sprookje (ned)	Kraft (dui)	vol (ned)
Kräfte (dui)	Blume (dui)	vullen (ned)	keuken (ned)	holp (ned)
vellen (ned)	deur (ned)	spreuk (ned)	pupke (dia)	Bal (dui)

Leg de woorden op de klinkerdriehoek, en beschrijf vervolgens het klankverschil tussen de bij elkaar horende woorden.

*Je hebt nu ontdekt dat er een systematische klinkerverschuiving verborgen zit in deze woorden. Deze verschuiving noemen we met een Duits woord **Umlaut**. Umlaut is in het Duits, en in veel Nederlandse dialecten nog een levend verschijnsel, maar als een klankverschil tussen twee woorden als Umlaut beschreven kan worden, is er vaak een historisch verband. Het woord keuken bijvoorbeeld is een umlaut van koken. Daaruit blijkt, dat een keuken oorspronkelijk waarschijnlijk een ruimte was om te koken.*

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.6: Aanwijzingen voor de docent

Dit is het sluitstuk van de behandeling van de umlaut. Hier zien de leerlingen wat de umlaut in de etymologie betekent.

Waarom doen we dit?

Leerlingen kunnen zich nu zelf een beetje etymoloog voelen, doordat ze de umlautrelatie kunnen leggen tussen verschillende woorden in verschillende talen. Zo kunnen ze leren dat umlaut een morfologische functie kan hebben (meervoud, verkleinwoord).

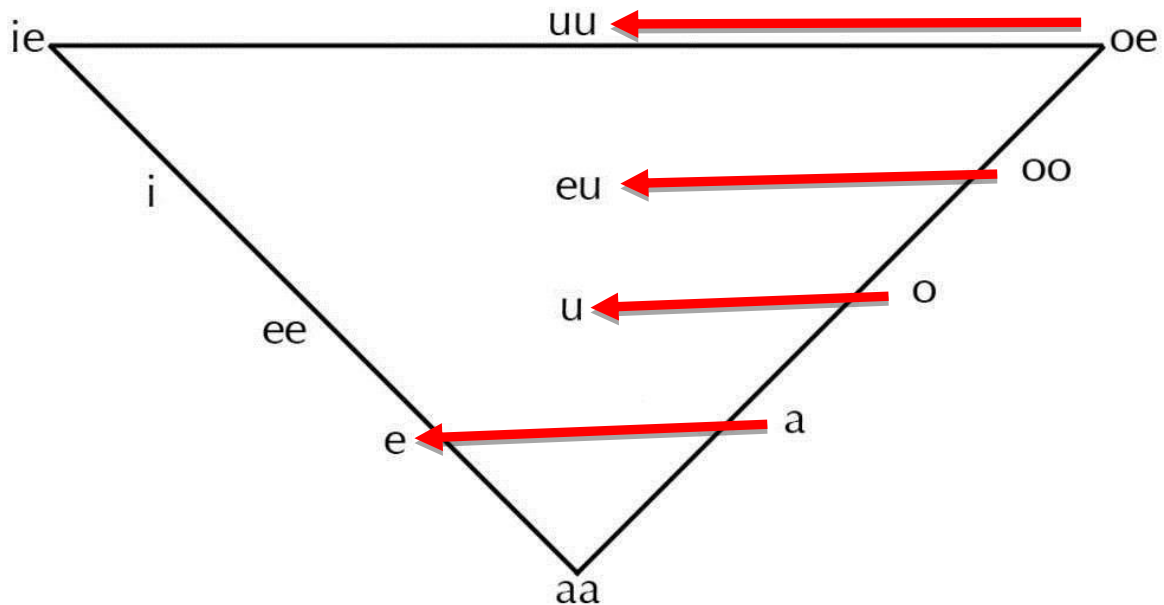
Rol van de docent

Deze opdracht kunnen de leerlingen afzonderlijk maken, maar het is leuker als ze met elkaar (bijvoorbeeld in tweetallen) kunnen overleggen.

4. Didactisering van de umlaut

Opdracht 4.6 Umlaut (2)

Je ziet hier in de klinkerdriehoek het umlautverschijnsel getekend:

In het Duits en in Nederlandse dialecten is umlaut vaak een klankverschijnsel, dat op systematische wijze met de vorm en betekenis van het woord te maken heeft.

1. Probeer in de woordparen die je in de vorige werkvorm gevonden hebt een paar systemen te ontdekken. Bekijk het woordpaar, en beschrijf hoe het woord met umlaut in vorm en betekenis verschilt van het woord zonder umlaut.
2. Verklaar nu met behulp van je gevonden systemen de volgende woordparen:
  - a. Duits: Wasche – Wäsche
  - b. Limburgs: Bloom – Bleumke
  - c. Duits: Blut – Blüten
  - d. Limburgs: Pomp – Pumpke
  - e. Brabants: Zon - zunke
  - f. Limburgs: Moes – Muus
  - g. Nederlands: vol – vullen
  - h. Nederlands: stad – steden

5. Intermezzo: het etymologisch woordenboek

Opdracht 5.1: Aanwijzingen voor de docent

Dit is een intermezzo, om leerlingen zelf iets te laten doen met de kennis en vaardigheden die ze al verworven hebben. Ze zullen niet alles in het woordenboek kunnen begrijpen, maar ze kunnen er wel een aantal bekende dingen uithalen.

Waarom doen we dit?

Hier leren de leerlingen iets wat ze buiten de lessen ook zelf, voor hun plezier, kunnen toepassen.

Rol van de docent

Deze opdracht kunnen de leerlingen afzonderlijk maken. U kunt natuurlijk ook zelf woorden laten opzoeken. Bespreek een aantal gevallen klassikaal.

5. Intermezzo: het etymologisch woordenboek

Opdracht 5.1. Etymologische woordenboeken

In de vorige opdrachten heb je kennis gemaakt met een aantal basisverschijnselen uit de etymologie. Je hebt gezien hoe nieuwe woorden gemaakt worden, meestal van oude woorden. Je hebt systematische verschuivingen in de medeklinkers ontdekt, die in de loop van eeuwen veel woorden uit de taal hebben veranderd in andere woorden. Je hebt ook ontdekt dat klinkers wat gemakkelijker kunnen veranderen doordat ze variatie vertonen, en door systematische klankverschijnselen zoals umlaut.

Op deze manier kan een taalkundige de herkomst van woorden ontdekken: door te kijken of een woord misschien het resultaat is van zo'n klankverandering of woordvormingsproces, en dan in oude bronnen op zoek te gaan naar de woorden waar ze van afgeleid kunnen zijn, kan een historisch taalkundige geloofwaardige theorieën opstellen over de herkomst van woorden. De wetenschap die zich hiermee bezighoudt heet de *etymologie*.

Gelukkig hoef je als etymoloog tegenwoordig niet alles meer zelf uit te vinden. Er zijn veel zogeheten *etymologische woordenboeken* verschenen, waarin je woorden kunt opzoeken. Veel van deze woordenboeken staan op het internet, op etymologiebank.nl. Daar kun je in verschillende woordenboeken tegelijk zoeken.

In een etymologisch woordenboek zie je vaak de volgende informatie staan:

1. Wanneer is het woord voor het eerst aangetroffen? Je herkent dit aan een citaat, een jaartal, of het woord *attestatie* (of *geattesteerd*). Vaak worden er meerdere attestaties gegeven.
2. Aan welke taal is het woord ontleend? Hier zie je vaak eerdere taalfasen van het Nederlands, zoals *Middelnederlands (mnd)*, *Vroegnieuwnederlands (vnnl)*, of andere talen zoals het *oudfrans (ofr)*, en nog vaker *latijn* of *grieks*, maar soms ook exotischer talen zoals het *oudnoors (on)*, *litouws (lit)* of *sanskriet*. Vormen met een sterretje ervoor (zoals in het pgm, *protogermaans*) zijn nooit aangetroffen, maar zouden ooit bestaan moeten hebben.
3. Op welke manier is de ontwikkeling verlopen? Hier zie je vaak termen als *umlaut*, *klankverschuiving*, maar ook woordvormingsprocessen zoals *nominalisatie* (van een ander woord een zelfstandig naamwoord maken) of *deverbatief* (van een werkwoord afgeleid woord). Ook wordt vaak de betekenisontwikkeling beschreven.

Probeer op etymologiebank.nl de volgende woorden op te zoeken, en identificeer de verschillende onderdelen van de omschrijving:

1. keuken	7. paard
2. school	8. tuin
3. scheurbuik	9. brood
4. Duits	10. goud
5. water (en whisky)	
6. etymologie	

6. Didactisering van de ablaut

Opdracht 6.1 Aanwijzingen voor de docent

Deze serie opdrachten probeert de zogeheten 'ablaut' te didactiseren: de manier waarop de verleden tijd van de sterke werkwoorden in het verleden gevormd werd. De serie begint eenvoudig, met de principes van de zwakke verleden tijd.

Waarom doen we dit?

De didactisering van de zwakke verleden tijd is een goede vervanging voor spellingsezelsbruggetjes als *'t kofschip*. Op zijn minst is het een verdieping, of een onderbouwing van wat er echt aan de hand is.

Rol van de docent

6. Didactisering van de ablaut

6.1 De regelmatige werkwoorden

In de vorige opdrachten hebben we onder andere gekeken naar de grote klankverschuivingen in de medeklinkers die zich in de afgelopen eeuwen in het Nederlands en zijn voorouders hebben afgespeeld. We hebben ook gekeken naar een systematische verandering in klinkers (de *umlaut*), die in sommige talen nog steeds bestaat, maar die ook sommige verschillen tussen talen kan beschrijven. In deze en de komende opdrachten gaan we medeklinkers en klinkers bekijken in een van de meest spectaculaire onderdelen van de Nederlandse taal: de verleden tijden van werkwoorden.

We gaan eerst kijken naar de gewone verleden tijd van werkwoorden, zoals:

1. Het regent vandaag
2. Het regende gisteren

Regent is de tegenwoordige tijd (vandaag of in de toekomst), en *regende* is de verleden tijd (gisteren).

koppen	werken	loten	krabben
branden	taggen	blaffen	wissen
lachen	roven	reizen	leggen
kleien	klieren	knallen	huwen

Wanneer krijgt een werkwoord nu *-te* en wanneer *-de*? Dat gaan we in stapjes ontdekken:

- A. Noteer van elk werkwoord de verleden tijd, en maak twee groepjes: de werkwoorden die *-de* krijgen en de werkwoorden met *-te*.
- B. Zoek in het medeklinkerschema 3.3 naar het verschil tussen *t* en *d*.
- C. Noteer nu van elk werkwoord de laatste klank vóór *-te* of *-de*. Let op: noteer de *klank* en niet de *letter*. Bekijk die klank op het kenmerk dat je bij B gevonden hebt. Wanneer is het nu *-te* en wanneer *-de*.

Je hebt nu ontdekt dat de uitgang *-te* en *-de* van de verleden tijd zich aanpast aan de klank die er vlak vóór staat. Dit verschijnsel wordt ook wel **assimilatie** genoemd. Dat betekent dat die twee verleden tijden eigenlijk hetzelfde zijn. De uitgang begint met een midden-plofklank (d of t), die assimileert met het werkwoord.

6. *Didactisering van de ablaut*

Opdracht 6.2 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Voor de oppervlakkige beschouwer zijn sterke werkwoorden willekeurige klankveranderingen van de stam van het werkwoord. Dat hier toch een systeem in zit, en dat dit systeem afkomstig is uit een oude regelmatigheid, is het etymologische inzicht.

Rol van de docent

6. Didactisering van de ablaut

Opdracht 6.2 Zwakke en sterke werkwoorden

In de vorige opdracht bekeken we de werkwoorden die een verleden tijd hebben op *-de* en *-te*. We hebben gezien dat *-de* en *-te* eigenlijk dezelfde uitgang is, maar dat die zich aanpast aan de klank ervoor. Daarom worden deze werkwoorden ook wel *regelmatige* of *zwakke* werkwoorden genoemd. Ze zijn zwak, omdat ze zich aanpassen aan de algemene regel.

Er zijn ook werkwoorden die een klinkerverandering in de verleden tijd hebben. In extreme gevallen heeft een werkwoord maar liefst vier verschillende klinkers! Een voorbeeld is *nemen*. Dat heeft in de verleden tijd enkelvoud een *a* (*nam*), in de verleden tijd *aa* (*namen*, klinkt als *aa*), en *oo* (*genomen*, klinkt als *oo*).

We gaan een kleine inventarisatie doen, en we gaan van een aantal woorden deze vier vormen noteren: hele werkwoord, verleden tijd enkelvoud, verleden tijd meervoud, voltooid deelwoord.

blijven	slapen	vragen	lezen	kijken
ruiken	lopen	liggen	eten	drinken
zuigen	binden	staan	kijken	zuipen

Maak nu verschillende groepjes van werkwoorden met dezelfde klinkervariatie in de vier vormen. Verzin bij elke groep ten minste één werkwoord met dezelfde klinkers.

*Je hebt nu ontdekt dat werkwoorden met klinkerveranderingen in verleden en voltooid tijd in groepen kunnen worden ingedeeld. Dit komt omdat heel vroeger (in het indogermaans) de verleden tijd door systematische klinkerveranderingen werd gevormd. Dit verschijnsel heet **ablaut** (net zoals **umlaut** een Duitse term). De vier vormen van het werkwoord wordt ook wel een **ablaustrij** genoemd..*

6. *Didactisering van de ablaut*

Opdracht 6.3 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Hier wordt het etymologische principe behandeld dat sommige woorden gevormd zijn uit een ablaut van een werkwoord. In de etymologie betekent dit dat je kunt proberen terug te redeneren.

Rol van de docent

6. Didactisering van de ablaut

Opdracht 6.3

In de vorige opdracht maakten we kennis met het verschijnsel *ablaut*: dit is de manier waarop de verleden tijd van de onregelmatige werkwoorden gevormd wordt. Het betreft hier de overblijfselen van een verschijnsel dat in het verleden regelmatig was (er waren maar een paar *ablautsrijen*). Deze werkwoorden worden ook wel *sterk* genoemd, omdat ze zich blijven verzetten tegen de nieuwe regelmaat.

Wat heb je hier nu aan? Welnu: sommige woorden zijn in het verleden gevormd uit een *ablaut* van van een werkwoord. Een voorbeeld is het woord *sprookje*. Dat is gevormd uit het werkwoord *spreken*, en het is de vierde vorm in de *ablautsrij* van *spreken*: *spreken* – *sprak* – *spraken* – *gesproken*.

Het kan nog spectaculairder. Neem bijvoorbeeld het woord *breuk*. *Breuk* is een *umlaut* van *brook* (zie de opdrachten over *umlaut*). Dat woord bestaat niet, maar het is de vierde *ablautsklank* van *breken* (*breken* – *brak* – *braken* – *gebroken*). Op deze manier kun je dus veel woorden herleiden tot werkwoorden.

Analyseer nu de volgende woorden etymologisch: neem de schema's uit de vorige opdracht, en bekijk van welke werkwoorden deze vormen kunnen zijn afgeleid. Denk ook aan een mogelijke *umlaut*!

Let op: om als echte etymoloog een verwantschap te kunnen aantonen, moet je ook een duidelijk verband in de betekenis kunnen aanwijzen. Bijvoorbeeld: het woord *vroeg* in de betekenis 'aan het begin van een periode' heeft niets te maken met de verleden tijd van *vragen*, ook al zou je dat op grond van de klank kunnen denken (het Duitse *früh* is wel duidelijk een *umlaut* van *vroeg*).

1. *De afname*
2. *De spleet*
3. *De rook*
4. *De opgave*
5. *De inbraak*

6. *Het leed*
7. *De opmaat*
8. *De inworp*
9. *De veelvraat*
10. *De deelgenoot*
11. *De sprong*

Didactisering diverse klankverschijnselen

Opdracht 7.1 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Diftongering is een van de kleinere principes met etymologische betekenis. Sommige verwantschappen zijn op te sporen als je diftongeringen bekijkt. Hier krijgen de leerlingen een paar voorbeeldjes van.

Rol van de docent

Didactisering diverse klankverschijnselen

Opdracht 7.1 Diftongering

In de vorige opdrachten heb je verschillende grotere, systematische klankverschijnselen ontdekt, waarmee je de herkomst van woorden kunt herhalen. Behalve die grote klankverschijnselen (umlaut, ablaut, klankverschuivingen) bestaan er nog diverse verschijnselen die soms tot andere woorden kunnen leiden. Soms omdat klanken nu eenmaal dicht bij elkaar liggen. Als dan de variatie wat groter is (bijvoorbeeld doordat mensen met verschillende uitspraken bij elkaar wonen), dan gaan woorden makkelijk in elkaar over.

Een bekend voorbeeld daarvan is de zogeheten *diftongering*. Bepaalde klinkers veranderden in zogeheten *tweeklanken* (een soort klinkers met een extra *j* of *w* erachter). Er zijn drie 'echte' tweeklanken in het Nederlands

1. De *ij/ei*: eigenlijk een soort *e/ee* met een *j* erachter. De *ij* is in veel gevallen door diftongering ontstaan uit de *ie* (*kieken* > *kijken*)
2. De *au/ou*: eigenlijk een soort *aa/oo* met een *w* erachter. De *ou* is in een aantal gevallen ontstaan uit *old* (*cold* > *koud*); de Duitse *au* is vaak de diftongering van een *uu* (*huus* > *Haus*, *muur* > *Mauer*).
3. De *ui*: eigenlijk een soort *u/eu* met een *j* of *w* erachter. De *ui* is in veel gevallen door diftongering ontstaan uit de *uu* (*bruun* > *bruin*)

De Nederlandse taalkundige Jan Stroop ontdekte in 1998 dat de Nederlandse tweeklanken allemaal aan het verschuiven zijn. Ze worden allemaal lager in de mond (met de mond meer open) uitgesproken.

1. De *ij/ei* wordt *aaj* (net als het Engelse *wine* en het Duitse *Wein*)
2. De *ou/au* wordt *aaw* (net als het Engelse *house* en het Duitse *Bauer*)
3. De *ui* wordt *auu*

Bedenk van de onderstaande anderstalige woorden het Nederlandse verwante woord, en verklaar de verwantschap met diftongering:

1. to hold (eng)
2. blue (eng)
3. house (eng)

Didactisering diverse klankverschijnselen

Opdracht 7.2 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Wisseling van *e* en *i* komt redelijk vaak voor, en vaak met systematisch betekenisverschil (net als umlaut). De leerling krijgt door dat klankverschillen ook vaak met betekenisverschillen te maken hebben, en kan zo diepere verbanden onderscheiden.

Rol van de docent

Didactisering diverse klankverschijnselen

Opdracht 7.3 E-i-wisseling

Twee klanken die heel erg op elkaar lijken zijn de *e* en de *i*. Daardoor zie je heel vaak e-i-varianten van hetzelfde woord. Soms zit daar een betekenisverschil in, soms niet.

Bekijk in welke woordparen er een systematisch betekenisverschil zit tussen de i-vorm en de e-vorm. Wat is dat betekenisverschil?

1. zitten – zetten
2. kinnen (dialect) – kennen
3. likken – lekken
4. bikken ('eten') – bekken
5. verwisselen – wechselen (duits)
6. drinken – drenken
7. isst (duits) – essen (duits)
8. liggen – leggen
9. frisst (duits) – fressen (duits)

Didactisering diverse klankverschijnselen

Opdracht 7.3 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Metathese is ook een kleiner verschijnsel, dat vaak niet opgemerkt wordt. Vooral bij het leren van vreemde talen kan de bewustzijn van metathese verwante woorden in andere talen bij elkaar brengen.

Rol van de docent

Didactisering diverse klankverschijnselen

Opdracht 7.3 Plaatsverwisseling van klanken

1. Zoek in het onderstaande schema telkens drie woorden op die bij elkaar horen. Er zit een systematisch klankverschil tussen deze woorden. Beschrijf dat verschil.

borst (ned)	thirty (eng)	Presse (dui)
dreissig (dui)	Brust (dui)	procent (ned)
press (eng)	percent (eng)	breast (eng)
Prozent (dui)	pers (ned)	dertig (ned)

2. Als je een dialect spreekt, kom je vaak dit soort gevallen tegen, bijvoorbeeld *dorpel* voor *drempel*, of in de plaatsnaam *Geldrop* voor het oorspronkelijke *Geldorp*. Zoek zelf een paar voorbeelden van plaatsnamen of dialectwoorden waarin je dit verschijnsel ziet.

Didactisering grammaticale veranderingen

Opdracht 8.1 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Bij het lezen van oudere (middelnederlandse) teksten wordt vaak de aanwijzing gegeven om de tekst hardop te lezen. In feite is dit het neutraliseren van het spellingsverschil. In deze serie wordt een middelnederlandse tekst in een paar schriftelijke stapjes begrijpelijker gemaakt. Het uiteindelijke effect is dat de leerling zicht krijgt op de 'echte' taalveranderingen (echt andere woorden, of grammaticale verschillen). En dat zijn er niet zo veel!

Rol van de docent

Didactisering grammaticale veranderingen

Opdracht 8.1 Een vreemd liefdesverhaal

Hier zie je een fragment uit een liefdesverhaal. Lees het verhaal voor jezelf hardop voor, en laat het op je inwerken. Het verhaal gaat over een koning, die zijn zoontje Floris naar school wil sturen:

Als die coninck verhoorde dat sijn sone Floris verstant begonste te krijgen, riep hi hem ende seyde dat hi moeste ter scholen gaen: die grooten meester Gardoen soude hem leeren. Des hem dat kint Floris bedroefde ende wert weenende ende seyde: "Vader, ick en sal niet connen leeren lesen noch scriven noch eenich dinc versinnen ten si dat Blancefluer met my ter scholen gaen mach."

Doen geloefde hem sijn vader dat hise beyde ter scholen setten soude, des die kinderen beyde seer verblijt waren. In deser manieren sijn dese twee te samen ter scholen geseten ende onderwesen malcanderen so veel dat si so seer leerden dat si beyde seer expert waren in scriven ende in lesen ende in Latijn te spreken, soo datse malcanderen dicwil minnen brieven gescreven hebben in Latijn, dattet d'ander kinders niet en verstonden. Ende aldus sijn dese twee in grooter liefden tsamen op ghewassen.

Dit is niet een tekstje uit een modern jeugdboek, dat zie je zo. Maar uit welke tijd denk je dat dit verhaal komt? Bespreek dit in de klas. Kun je toch een beetje volgen wat er staat?

Nu gaan we eens kijken hoe de taal in de loop van de tijd veranderd is. Het eerste wat je misschien opvalt is dat sommige woorden heel anders geschreven zijn (bijvoorbeeld *coninck* in plaats van *koning*, en *dattet* in plaats van *dat het*). Daarom gaan we eerst de spelling van de tekst moderniseren.

Herschrijf de tekst, maar dan met alle woorden in een "normale" spelling. Als een woord niet bestaat, gebruik dan je eigen taalgevoel. Je moet dus niet de tekst vertalen, of andere woorden gebruiken, maar alleen de woorden op een normale manier spellen. Van *seyde* kun je bijvoorbeeld gewoon *zeide* maken. Dat is nog wel een ouderwets woord, maar dat zou je wel zo moeten schrijven. Je mag de woorden wel licht moderniseren. Je tekst kan dus zó beginnen:

Als die koning verhoorde dat zijn zone Floris verstand begonste te krijgen...

Diverse klankverschijnselen

Opdracht 8.2 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Het spellingseffect is waarschijnlijk al enorm, want de nieuwe tekst is al tamelijk begrijpelijk.

Rol van de docent

Diverse klankverschijnselen

Opdracht 8.2 Een iets minder vreemd liefdesverhaal

In de vorige opdracht heb je een liefdesverhaal uit de Middeleeuwen aangepast aan de moderne spelling. Je hebt nu iets als:

Als die koning verhoorde dat zijn zone Floris verstand begonste te krijgen, riep hij hem ende zeide dat hij moest ter schole gaan: die grote meester Gardoen zoude hem leren. Des hem dat kind Floris bedroefde ende werd wenende ende zeide: "Vader, ik en zal niet kunnen leren lezen noch schrijven noch enig ding verzinnen tenzij dat Blancefluer met mij ter schole gaan mag."

Toen geloofde hem zijn vader dat hij ze beide ter schole zetten zoude, des die kinderen beide zeer verblijd waren. In dezer manieren zijn deze twee tezamen ter schole gezeten ende onderwezen malkander zo veel dat zij zo zeer leerden dat zij beide zeer expert waren in schrijven ende in lezen ende in Latijn te spreken, zodat ze malkander dikwijls minnenbrieven geschreven hebben in Latijn, dat het de andere kinders niet en verstonden. Ende aldus zijn deze twee in grote liefde tezamen opgewassen.

Nu gaan we een paar ouderwetse woorden aanpassen: zo kun je de ouderwetse vormen *zone*, *begonste*, *malkander*, *tezamen*, *ende*, *zeide* en *zoude* vervangen door de modernere vormen *zoon*, *begon*, *elkaar*, *samen*, *en*, *zei* en *zou*. Ook kun je de oude vorm *kinders* vervangen door *kinderen* en *opgewassen* door *opgegroeid*. Ten slotte kun je *die* overal vervangen door *de*, en *als* door *toen*.

Maak op die manier een modernere versie van de tekst. Let op: alleen ouderwetse woorden aanpassen, en geen volgorde veranderen of heel andere woorden ervan maken!

Diverse klankverschijnselen

Opdracht 8.3 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Hier krijgen de leerlingen zicht op de grammaticale verschillen.

Rol van de docent

Diverse klankverschijnselen

Opdracht 8.3 Een nog iets minder vreemd liefdesverhaal

In de vorige opdracht heb je het liefdesverhaal uit de Middeleeuwen ook aangepast aan een modernere woordenschat. Nu zal je tekst ongeveer zo zijn:

Toen de koning hoorde dat zijn zoon Floris verstand begon te krijgen, riep hij hem en zei dat hij moest ter schole gaan: de grote meester Gardoen zou hem leren. Des hem dat kind Floris bedroefde en werd wenende en zei: "Vader, ik en zal niet kunnen leren lezen noch schrijven noch enig ding verzinnen tenzij dat Blancefluer met mij ter schole gaan mag."

Toen geloofde hem zijn vader dat hij ze beide ter schole zetten zou, des de kinderen beide zeer verblijd waren. In dezer manieren zijn deze twee samen ter schole gezeten en onderwezen elkaar zo veel dat zij zo zeer leerden dat zij beide zeer expert waren in schrijven en in lezen en in Latijn te spreken, zodat ze elkaar dikwijls minnenbrieven geschreven hebben in Latijn, dat het de andere kinderen niet en verstonden. En aldus zijn deze twee in grote liefde samen opgegroeid.

Onderstreep nu de woorden of woordgroepen die ons nog vreemd in de oren klinken. Je tekst kan dus nu zo beginnen:

Toen de koning hoorde dat zijn zoon Floris verstand begon te krijgen, riep hij hem en zei dat hij moest ter schole gaan: de grote meester Gardoen zou hem leren...

De woorden *moest ter schole gaan* zouden wij tegenwoordig in een andere volgorde zetten (*ter schole moest gaan*) en in plaats van *ter schole* zouden wij *naar school* zeggen.

Onderstreep alleen de vreemde passages. In de volgende opdracht gaan we daarmee verder.

Diverse klankverschijnselen

Opdracht 8.4 Aanwijzingen voor de docent

Waarom doen we dit?

Leerdoel: het besef dat grammaticale eigenschappen van talen ook in de loop der tijden (in de loop van de tijd) kunnen veranderen, maar dat je daarvan dan vaak ook nog de sporen in de moderne taal kunt zien.

Rol van de docent

Diverse klankverschijnselen

Opdracht 8.4 Een nog iets minder vreemd liefdesverhaal

In de vorige opdracht heb je in het licht gemoderniseerde liefdesverhaal uit de Middeleeuwen de vreemde passages aangestreept. Nu zal je tekst ongeveer zo zijn:

Toen de koning hoorde dat zijn zoon Floris verstand begon te krijgen, riep hij hem en zei dat hij moest ter schole gaan: de grote meester Gardoen zou hem leren. Des hem dat kind Floris bedroefde en werd wenende en zei: "Vader, ik en zal niet kunnen leren lezen noch schrijven noch enig ding verzinnen tenzij dat Blancefluer met mij ter schole gaan mag."

Toen geloofde hem zijn vader dat hij ze beide ter schole zetten zou, des de kinderen beide zeer verblijd waren. In dezer manieren zijn deze twee samen ter schole gezeten en onderwezen elkaar zo veel dat zij zo zeer leerden dat zij beide zeer expert waren in schrijven en in lezen en in Latijn te spreken, zodat ze elkaar dikwijls minnenbrieven geschreven hebben in Latijn, dat het de andere kinderen niet en verstonden. En aldus zijn deze twee in grote liefde samen opgegroeid.

Hier zie je een aantal systematische taalveranderingen die zich in het Nederlands hebben voorgedaan:

1. *Ter schole, in dezer manieren en des* zijn zogeheten *naamvalsvormen*. In het Duits bestaan die nog, in het Nederlands niet meer. In het Duits zeg je nog steeds *zur Schole* en *auf dieser Art*, maar in het Nederlands is *te* vervangen door *naar* of *op*, en *in deze manier* is *op deze manier* geworden. De naamval *des* kennen we in het Nederlands nog in *deswege* of *deshalve*, en in een paar vaste combinaties zoals *des avonds* (meestal 's *avonds*) en *des konings*. Voor de rest schrijven we *des* meestal als *van het* of *vandaar*.
2. In de Middeleeuwen bestond nog de 'dubbele ontkenning' (*Vader, ik en zal niet kunnen leren lezen*), die nu nog bestaat in het Frans (*Je ne peux pas lire*) en in het Afrikaans (*ek kan nie lees nie*).

Herschrijf de tekst ten slotte in gewoon Nederlands.

Etymologische concepten

1. Neologismen:
  - a. Oude woorden aan elkaar geplakt
  - b. Oude woorden in nieuwe betekenissen
  - c. Echt nieuwe woorden: Neologismen
2. Betekenisverandering/Valse vrienden
  - a. Uitbreiding van betekenis
  - b. Inperking van betekenis
  - c. Verschuiving van betekenis (volksetymologie)
3. Klankverandering: Klankverschuiving
  - a. Medeklinkersysteem op basis van kenmerken articulatieplaats, luchtstroom en stem;
  - b. Germaanse klankverschuiving(en)
  - c. Reconstructie op basis van klankverschuiving
4. Klankverandering: Umlaut
  - a. Klinkersysteem (klinkerdriehoek zonder ee – eu – oo - schwa)
  - b. Umlaut: o – u, oo – eu, oe – uu, en a – e, aa – ee
5. Intermezzo: Hoe gebruik je een etymologisch woordenboek?
6. Klankverandering: Ablaut
  - a. Verleden tijd vroeger (ablautsreihen)
  - b. Verleden tijd nu, afgeleid uit ablaut
  - c. Andere vormen afgeleid uit ablaut
7. Andere klankveranderingen
  - a. Diftongering
  - b. Verwisseling (Metathese): *Geldorp – Geldrop, borst – Brust – breast, pers – Presse – press, dertig – dreissig – thirty*
  - c. Inlassing (Epenthese): *kelder – cellar - Keller*
  - d. Uitval (Elisie):
8. Grammaticale etymologie